

Lietuvių nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos A serijos „Knygos lietuvių kalba“ rengimo rezultatai

Ringailė BAGUŠYTĖ

Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo 4, 2600 Vilnius

Šio straipsnio tikslas - išanalizuoti vieno iš nacionalinės bibliografijos programoje numatytų barų - A serijos leidinių rengimo rezultatus iki 1992 m., kai Lietuvos Knygų rūmai buvo perorganizuoti į Bibliografijos ir knygotyros centrą.

Iš lietuvių nacionalinės bibliografijos programoje numatytų veiklos barų daugiausia buvo nuveikta rengiant A serijos veikalus. Nors „Lietuvos TSR retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos darbų plane (1961-1980 m.)“ Knygų rūmai buvo įpareigoti 1962-1970 m. pateikti visus šios serijos 10 tomų, fiksuojančių bibliografinius duomenis apie 1547-1940 m. lietuviškas knygas, tačiau numatytu laikotarpiu pasirodė tik pirmasis tomas, skirtas 1547-1861 m. spaudai. Antrojo tomo pirmoji ir antroji knygos, apimančios 1862-1904 m. tarpsnį, išėjo 1985 ir 1988 m., dviejų dalių kontrolinis sąrašas „Knygos lietuvių kalba, 1905-1917“ išleistas 1977 m.

A serijoje aprašyti šių rūšių dokumentai: knygos, brošiūros, smulkieji spaudiniai (lapeliai, atsišaukimai, įvairių valdžios institucijų potvarkiai, renginių programos ir t.t.), vaizdiniai leidiniai (paveikslai, atvirukai, afišos, albumai ir kt.), natų leidiniai, kartografiniai leidiniai, išleisti lietuvių kalba Lietuvoje ir už jos ribų. Be to, buvo įtrauktos ir kitomis kalbomis (lenkų, vokiečių, rusų ir t.t.) išleistos lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai bei studijos, turiniu susijusios su lietuvių kalba, literatūra, tautosaka ir gretimais mokslais. Amžiams bėgant lietuviškų spaudinių buvo išleista ne tiek daug, palyginti su kitų tautų (vokiečių, lenkų, rusų ir kt.) spauda. Dėl šios priežasties lietuviški leidiniai į nacionalinės bibliografijos veikalus įtraukti be didelės atrankos, atsisiųskius bibliografuoti tik blankus ir mokesčių knygeles be teksto bei mažus religinio turinio paveikslėlius, kurių apimtis iki dviejų puslapių. Pirmojo tomo prieduose registruoti lietuviški tekstai kitakalbėse knygose ir lietuviški rankraščiai, norint pateikti kuo išsamesnį lietuvių raštijos raidos vaizdą, bei prūsų kalbos ir raštijos paminklai, svarbus lietuvių kalbos tyrinėjimų šaltinis. Serijos pavadinimas „Knygos lietuvių kalba“ ne visiškai atskleidžia jos turinį, klaidindamas vartotoją. Kai kurioms spaudinių rūšims (natų ir kartografiniams leidiniams) galbūt reikėjo formuoti savarankiškus tomus, atsižvelgiant į spaudinių skaičiaus augimo perspektyvas, ypač po 1918 metų.

„Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatuose“, aptariant būsimų rodyklių rengimo eigą, išskirti trys bibliografijos priemonių sudarymo etapai: pirmuoju rengiamos kontrolinės kartotekos, antruoju - kontroliniai spaudinių sąrašai, trečiuoju spaudiniai aprašomi *de visu* ir rankraštis galutinai parengiamas spaudai¹. A serijos pirmojo etapo darbai pradėti Knygų rūmų veiklos pradžioje dar 1946 m., o suaktyvėjo 1959 m., įkūrus Nacionalinės bibliografijos redakciją. Kartotekų papildymas vyko nuolat, net darbams perėjus į kitus tarpsnius. Remiantis sukaupta medžiaga buvo parengti ir didžiosioms Lietuvos bibliotekoms išsiųsti 1547-1800 m. (1959), 1801-1861 m. (1960), 1862-1904 m. (1962) ir 1905-1917 m. (1966-1968) (1977 m. išleistas dviem dalimis) kontroliniai spaudinių sąrašai, kurių vienas iš pagrindinių uždavinių - atskleisti nežinomus spaudinius, o 1547-1800 m. bei 1801-1861 m. sąrašuose ir lietuviškus tekstus kitakalbiuose leidiniuose bei rankraščius. Kitas ne mažiau svarbus tikslas - išsiaiškinti, kokie leidiniai kuriose bibliotekose saugomi, nes Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais fondų, kuriais rėmėsi ankstesnės bibliografijos priemonės, sudėtis pakito (dalis jų žuvo, dalies pasikeitė saugojimo vieta). Pagrindinius tikslus - nustatyti leidinių egzempliorių saugojimo vietas bei išsiaiškinti duomenis apie dar nežinomus spaudinius - kontroliniai sąrašai įvykdė.

Pirmajame tome užregistruoti 1375 (į šį skaičių neįtraukti priedų „Lietuviški tekstai knygose kitomis kalbomis“, „Rankraščiai“ ir „Prūsų kalbos ir raštijos paminklai“ duomenys), o antrajame - 4156 spaudiniai. Juos visus stengtasi aprašyti *de visu*. Deja, nepaisant didelių pastangų, skirtų dokumentų egzempliorių paieškai, nepavyko surasti 472 (34,3%) spaudinių, subibliografuotų pirmajame, ir 797 (19,2%) - antrajame tome. Iš visų 5531 dokumentų, aprašytų abiejuose tomuose, beveik ketvirtadalis - 1269 (22,9%) nė vieno egzemplioriaus neaptikta. Tarp jų nurodyti ir 75 spėjami spaudiniai, siekiant atkreipti bibliografų ir mokslininkų dėmesį bei paskatinti tolimesnius tyrinėjimus.

Sudarant A serijos tomus spaudinių ieškota Lietuvoje, buvusioje Tarybų Sąjungoje ir užsienyje. Lietuviškų spaudinių, išblaškėtų istorinių įvykių po įvairias valstybes,

išliko nedaug. Tai sąlygojo nedideli leidinių tiražai bei bibliotekų, kurios būtų ilgą laiką sistemingai kaupusios visus lietuviškus spaudinius, trūkumas. Todėl kiekvienas išlikęs egzempliorius yra vertas bibliografų ir mokslininkų dėmesio.

Lietuvoje saugoma 85,3% visų spaudinių egzempliorių, užfiksuotų A serijos dviejuose tomuose (1547-1861 m. - 81,4%, 1862-1904 m. - 86,1%). Didžiausia dalis leidinių sukaupta bibliotekų fonduose - 87,2%. Daugiausia spaudinių turėjo Vilniaus universiteto mokslinė biblioteka - 4966, Lietuvos knygų rūmai - 3168, Lietuvių kalbos ir literatūros (dabar Lietuvių literatūros ir tautosakos) instituto biblioteka - 2227, Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka - 2109 ir Lietuvos valstybinė respublikinė (dabar Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo) biblioteka - 2089. Muziejuose surinkta 8,9% egzempliorių. Archyvuose aptikta palyginti nedaug išlikusių egzempliorių - 535, kurie sudaro 2,4% visų Lietuvoje saugomų egzempliorių. Nacionalinės bibliografijos sudarytojai pasinaudojo ir asmeninėse bibliotekose sukauptais lietuviškos spaudos rinkiniais, taip pirmąjį tomą praturtindami 67, o antrąjį tomą - 261 egzemplioriumi iš 33 asmeninių rinkinių.

Užsienio valstybėse saugoma apie šeštadalis - 14,7% spaudinių egzempliorių, užfiksuotų dviejuose tomuose (1547-1861 m. - 18,6%, 1862-1904 m. - 13,9%). Daugiausia leidinių sukaupta Rusijos (2480 egz.), Vokietijos (489 egz.) ir Lenkijos (275 egz.) bibliotekose. Tai lėmė ilgalaikiai politiniai, ekonominiai ir socialiniai santykiai, nulėmę ir glaudžius kultūrinius ryšius.

A serijos sudarytojai antrajame lietuvių nacionalinės bibliografijos tome užfiksavo 125 egzempliorius, saugomus dviejuose Jungtinių Amerikos Valstijų universitetuose. Tačiau nemaža dalis JAV išspausdintų lietuviškų spaudinių buvo aprašyti remiantis šaltiniais, nes jie dėl specifinės paskirties Lietuvos nepasiekė, o su JAV spaudinių saugyklomis užmegzti glaudesnių ryšių bibliografinės rodyklės sudarytojams nepavyko.

Žinių apie lietuviškų spaudinių egzempliorius gauta ir iš tuometinės Tarybų Sąjungos respublikų - Latvijos, Ukrainos, Estijos; Skandinavijos valstybių - Suomijos, Švedijos bei kitų šalių.

Dokumentų paieška ne tik Lietuvos, bet ir tuometinės Tarybų Sąjungos bei užsienio valstybių spaudinių saugyklose leido A serijos sudarytojams lietuvių nacionalinės bibliografijos darbus praturtinti naujais pirma kartą registruojamais spaudiniais, iki tol buvusiais neaptiktais knygų leidimais, spaudinių, apie kurių egzistavimą žinota tik iš šaltinių, egzemplioriais bei retais egzemplioriais. Nuosekliau ištyrinėti Maskvos, tuometinio Leningrado, Rygos, Tartu ir Odesos bibliotekų ir archyvų fondai. Juose buvo sudarytos sąlygos padirbėti Lietuvos knygų rūmų bibliografams.

Šiokių tokių rezultatų pasiekta ir susirašinėjimo būdu atliekant paiešką užsienio bibliotekose. Tačiau išleisus

pirmąjį tomą teko įsitikinti jų fragmentiškumu. Bibliografas V. Žukas, apsilankęs Lenkijos bibliotekose ir jose domėjėsis lietuviškais spaudiniais, surado keliasdešimt XVII-XVIII a. leidinių egzempliorių, neužregistruotų šiame tome². Organizuoti komandiruotes į užsienio valstybes buvo labai sudėtinga, trukdė ideologiniai slenksčiai ir finansiniai sunkumai. Tačiau skyriaus, rengiančio A serijos tomus, darbuotojai 1977 ir 1980 m. lankėsi Lenkijos bibliotekose, kuriose aptiko retų leidinių³, 1984 m. dirbo Vokiečių valstybinėje bibliotekoje Berlyne⁴. Deja, išsamiau susipažinti vietoje su kitose valstybėse sukauptais dokumentų fondais galimybių neatsirado. Dėl šios aplinkybės neišvengta netikslumų bei praleidimų. Tai patvirtino 1990 m. išleisti pirmojo tomo papildymai⁵. Vėlesni knygos istorikų tyrinėjimai, vykdyti įvairių šalių bibliotekose, taip pat atskleidė dar neužfiksuotų egzempliorių, pavyzdžiui: prof. D. Kaunas, lankydamsis Krokuvoje, surado 27 iki tol bibliografų nežinotus Mažosios Lietuvos spaudos egzempliorius⁶; dr. A. Navickienė Krokuvoje aptiko 71 egzempliorių 64 XVII-XIX a. lietuviškų leidinių⁷; taip pat kartu su Britų bibliotekos Slavų ir Rytų Europos skyriaus darbuotoja J. Zmroczek jos tyrinėjamos šios bibliotekos lietuviškų knygų kolekcija, surado ir naujų egzempliorių bei iki tol nežinotų kitakalbių knygų su lietuviškais tekstais⁸. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tolimesnės paieškos užsienio valstybių spaudinių saugyklose yra reikalingos ir perspektyvios. Tai ypač aktualu bibliografuojant Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių spaudą, nes „nemažą dalį neišlikusių arba nesurastų leidinių, aprašytų įvairių šaltinių pagrindu, sudaro JAV spaustuvėse išėjusios lietuviškos knygelės, įvairių draugijų įstatai, knygynų katalogai ir pan.“⁹ Kiekvienas surastas naujas lietuviško leidinio egzempliorius yra labai svarbus lietuvių nacionalinės bibliografijos darbams ir spaudos istorijai.

A serijos tomuose, apimančiuose 1547-1904 m. laikotarpį, knygomis laikyti dokumentai, turintys ne mažiau negu 5 puslapius, ir tie spaudiniai, kurių puslapių skaičius nežinomas, išskyrus atsišaukimus, o pirmajame tome ir Teplavos elgetyno finansines apyskaitas. Abiejuose tomuose tokie dokumentai sudaro didžiąją spaudinių įrašų dalį: pirmajame - 85,2%, antrajame - 82,2%. Smulkūs spaudiniai, turintys keturis ir mažiau puslapių, antrajame tome sudaro didesnę dalį įrašų - 16,2% nei pirmajame - 14,8%. Vaizdinių leidinių, natų ir žemėlapių bibliografiniai įrašai pateikti, bibliografuojant 1862-1904 m. spaudinius, antrajame tome. Vaizdiniai leidiniai ilgą laiką sudarė negausią spaudos produkcijos dalį. Lietuvių nacionalinės bibliografijos rodyklės rengėjai jų aprašė tik 40. Tai - albumai (A. Miluko, J. Žiliaus), paveikslai, šventinių vakarų ir spektaklių afišos, portretai, atvirukai ir kt. Religinio turinio keturių puslapių leidiniai su paveikslėliu bibliografuoti bendrojoje tomo dalyje, o skyriuje „Vaizduojamasis menas. Afišos“ pateikta jungtinė tokių spaudinių nuoroda. Kuklią vietą tarp aprašytų spaudinių užėmė ir natos. Jų subibliografuoti 24 vienetai.

A serijos rengėjams nepavyko papildyti V. Biržiškos duomenų, pateiktų „Lietuvių bibliografijos“ tomuose. Spaudinių su gaidomis įrašai pateikti bendrojoje tomo dalyje, o skyriuje „Gaidos“ pateikta jungtinė tokių leidinių nuoroda. Antrajame tome suregistruoti ir 4 žemėlapiai, kurių vietovardžiai surašyti lietuviškai. Tačiau tik vieną iš jų bibliografijos veikalo sudarytojams pavyko aprašyti *de visu*. Vienu įrašu buvo papildyta ir V. Biržiškos „Lietuvių bibliografija“.

Lietuvių nacionalinės bibliografijos veikale, apimančiame 1862-1904 m. laikotarpio leidinius, užfiksuoti 66 lietuvių kalba, tačiau „graždanka“ - rusiškais rašmenimis išspausdinti leidiniai. Juos aprašant rašmenys palikti tokie, kokie yra aprašomajame spauidinyje. Carinės Rusijos valdžia, uždraudusi lietuvišką spaudą lotyniškais raidėmis, rusifikacijos ir asimiliacijos tikslams įgyvendinti organizavo knygų leidybą „graždanka“. Daugiau nei pusę jų pasirodė per pirmąjį draudimo dešimtmetį, o vėliau, gyventojams boikotuojant šiuos leidinius, jų nuolat mažėjo¹⁰. Jie tarp visų bibliografijos rodyklėje užregistruotų 1862-1904 m. spaudinių sudarė tik 1,6%.

Antrojo tomo sudarytojams buvo kilę sunkumų dėl spaudos draudimo metais išleistų kontrafaktinių leidinių bibliografavimo. Juose, stengiantis suklaidinti caro valdininkus, persekiojančius lietuvių spaudinius lotyniškais raidėmis, būdavo nenurodomi autoriai arba nurodomi slapyvardžiai, dažnai pateikiama ankstesnė leidimo data, klaidinga leidimo vieta, pakartojama ir falsifikuojama caro cenzorių ir bažnyčios vadovų duota aprobata. Kontrafaktinių gamybą skatino „caro administracijos leidimas Vilniaus spaustuvioms išparduoti iki spaudos draudimo išleistas ir cenzūros neuždraustas religines ir mokslines knygas“¹¹. Pirmasis spaudos draudimo metų lietuviškų leidinių vaizdą XIX a. pabaigoje pateikė S. Baltramaitis, atskleidęs nemažos dalies kontrafaktinių tikrąsias leidimo datas. Šiuos duomenis papildė J. Angrabaitis-Zanavykutis. Jo darbas labai vertingas, nes autorius, remdamasis archyvine Mažosios Lietuvos spaustuvių medžiaga, sugebėjo aprašyti nemažai kontrafaktinių, nurodydamas tikslus skelbimo duomenis. Pradėta darba tęsė V. Biržiška, pasinaudojęs ankstesnių bibliografų duomenimis bei vykdęs tolimesnius tyrinėjimus, ir, V. Žuko teigimu, atskleidęs apie 450 kontrafaktinių leidinių¹². Dar toliau pažengė Knygų rūmų bibliografai, rengdami A serijos antrąjį tomą, užregistravę 836 kontrafaktijas. Tarp visų 1862-1904 m. laikotarpio užfiksuotų spaudinių kontrafaktinių įrašai sudaro net 20,5%. Lietuvių nacionalinės bibliografijos sudarytojai atliko didžiulį darbą ieškodami kontrafaktinių leidinių ir nustatydami jų tikruosius skelbimo duomenis. Spaudos draudimo metais pasirodė daug pakartotinių leidimų, ypač religinės literatūros, pavyzdžiui: M. Valančiaus parengtos „Kantų, arba Kninga giesmiu...“ sulaukė net 27, S. Kušeliausko sudaryta maldaknygė „Auksa altorius, arba

Šaltinis dangišku skarbu“ - 39, o maldaknygė „Balsas balandė, arba Mažas šaltinėlįs milistu Dieva“ - 50 pakartotinių kontrafaktinių leidimų. Norint juos atskleisti ir išsamiai aprašyti, daug laiko sąnaudų reikėjo išlikusių egzempliorių paieškai bei jų sulyginimui, siekiant nustatyti chronologinę pakartotinių leidimų eilę, spausdinimo vietą ir metus.

A serijos tomuose autoriaus rubriką sudaro lietuviškų spaudinių autorių, sudarytojų, vertėjų trumpos biogramos, bibliografinis įrašas ir literatūros apie autoriaus gyvenimą bei kūrybą sąrašas. Lietuvių nacionalinės bibliografijos darbų sudarytojai pirmajame ir antrajame tomuose skirtingai apibrėžė vertėjų, sudarytojų ir parengėjų sąvokas. Pirmajame tome jos prilygintos autoriaus, originalių tekstų lietuvių kalba kūrėjų, sampratai, nes senieji lietuviški spaudiniai reikšmingiausi kaip lietuvių kalbos paminklai, o jų vertėjai, sudarytojai ir parengėjai buvo lietuvių raštijos kūrėjai, lietuvių rašomosios kalbos pradmenų puoselėtojai. Norint pabrėžti didžiulį jų vaidmenį, jiems, kaip ir originalių lietuviškų spaudinių autoriams, sudarytos autorinės rubrikos. Pavyzdžiui, J. Ledesmos „Katechizmo“ aprašas įdėtas prie M. Daukšos, kuris išvertė šią knygą į lietuvių kalbą, J. Chodzko „Jonas iš Svisločės“ - prie J. Rupeikos, o Biblijų ir giesmių aprašai taip pat sudėti prie lietuviškų tekstų kūrėjų - J. Bretkūno, S.B. Chilinskio, L. Rėzos, S. Slavočinskio, P. Šrubauskio ir kt.

Vertinimų originalių autorių visi darbai taip pat surinkti vienoje vietoje jų pavardžių rubrikose, pateikiant nuorodas į bibliografijos tome užfiksuotų jų darbų bibliografinius aprašus.

Antrajame tome vertėjo sąvoka vartota siauresne prasme nei pirmajame. Tam įtakos turėjo tai, kad abiejuose tomuose bibliografuoti skirtingų epochų spaudiniai. 1862-1904 m. laikotarpiu užregistruota daugiau originalių autorių kūrinių, be to, išaugo verstinės literatūros reikšmė. Šių kūrinių aprašai antrajame tome pateikti originalių autorių rubrikose. Pavyzdžiui, pirmajame tome Ch. Šmido „Genovejte“ aprašas pateiktas vertėjo L. Ivinskio, o antrajame - originalo autoriaus rubrikoje. Pirmajame tome prie vertėjų išsklaidyti Biblijos ir jos dalių aprašai, antrajame - pateikiami pagal antraščių abėcėlę. Tačiau 1862-1904 m. laikotarpiu vertėjų reikšmė išliko dar gana nemenka. Pasak Z. Zinkevičiaus, „didelė tarminė lietuvių raštijos įvairovė jau nuo pat tautinio atgimimo priešaušrio. taigi nuo XIX a. pradžios, vertė ieškoti būdų kalbai konsoliduoti“¹³. Būtinybė turėti bendrinę kalbą ypač sustiprėjo tautinio atgimimo laikotarpiu, XIX-XX a. sandūroje. Tuo metu sparčiai formavosi lietuvių bendrinės rašomosios kalbos pagrindai, kurių įtvirtinimui didelės įtakos turėjo ir vertėjų kūrybinis darbas. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, antrajame lietuvių nacionalinės bibliografijos tome pateiktos ir vertėjų rubrikos, kuriose galima susipažinti su vertėjų biografijomis, literatūra apie juos ir visų jų išverstų kūrinių nuorodomis.

Autorių rubrikos abiejuose tomuose pradedamos

lietuviškų leidinių autorių, vertėjų ir sudarytojų glaustomis biogramomis. Jose pateikiamos gyvenimo datos (jeigu pavyko išsiaiškinti) ir trumpa asmens gyvenimo bei veiklos apžvalga. Pirmajame tome nurodytos 228, o antrajame tome - 317 asmenų biogramos. Tačiau lietuvių nacionalinės bibliografijos veikalų sudarytojams nebuvo paprasta parašyti tiksliai biogramas. Pasak D. Gargasaitės, bibliografės, knygotyriminės ir ilgametės Lietuviškų knygų retrospektyviosios bibliografijos skyriaus vedėjos, „tik kruopščiai surinkus medžiagą, galima parašyti biogramas ne tik žymiesiems veikėjams, bet ir vieną knygėlę parašiusiems ar išvertusiems autoriams bei vertėjams“¹⁴. M. Ročka, kurį laiką vadovavęs Retrospektyviosios bibliografijos skyriui, pabrėždavo, kad „bibliografo uždavinys - fiksuoti tai, kas tyrinėtojų jau yra atskleista, o ne imtis jų darbo“¹⁵. Tačiau daugeliui dirbusių A serijos leidinių sudarymo darbus buvo artimesnė nuostata, kad „vien enciklopedistais ir mokslininkais pasitikėti negalima. Reikia ir patiems bibliografams ieškoti medžiagos“¹⁶. Rengiant A serijos toms labai trūko kokybiškų ir išsamių biobibliografinių žodynų bei enciklopedijų. Dėl šios priežasties buvo kruopščiai tyrinėjami Lietuvos ir buvusios Tarybų Sąjungos archyvai. Komandiruotėse, kelionių į autorių gyvenamąsias vietas metu ir asmeninių kontaktų dėka surinkti duomenys padėjo ne tik pateikti biogramas, bet ir tiksliai datuoti spaudinius bei atskleisti kai kuriuos leidinių istorijos aspektus.

Docento O. Janonio nuomone, „biogramų rengimas labai užtesia tomų pasirodymą. Manytume, kad tokį darbą privalo atlikti enciklopedistai. Jeigu turėtume kokybišką lietuvišką enciklopediją, bibliografams nereikėtų dirbti jų darbo“¹⁷. Tačiau daugelis mažiau žinomų autorių, parašiusių vieną ar kelias knygeles, niekada nepateks į enciklopedijas. Be to, į sovietiniais metais rengtus informacinius leidinius buvo stengiamasi neįtraukti tam tikros pasaulėžiūros veikėjų, kurie dėl šios priežasties nepateko į lietuvių kultūros akiratį. Rengiant biogramas lietuvių nacionalinės bibliografijos tomams reikėjo atsižvelgti į asmens, kurio biograma rengiama, biografijos ir veiklos ištyrimo laipsnį. Autorių, pirmą kartą įvedamų į lietuvių kultūros bei mokslo pasaulį, reikėjo pateikti išsamesnes biogramas, o gerai žinomų ir ištyrinėtų autorių, kurie yra įtraukti į Lietuvoje leistus informacinius leidinius, biografijose būtų užtekę nurodyti gimimo datas bei jų veiklos pobūdį.

Kitų tautų autorių biogramos nebuvo rengiamos, tačiau antrajame tome autorinėje rubrikoje šalia transkribuotos pavardės nurodoma ir originali jos forma bei, jei pavykdavo nustatyti, pateikiamos asmens gyvenimo datos. Šios lakoniškos žinios suteikia vartotojams naudingos papildomos informacijos, kurios pasigendama pirmajame tome.

XVI-XIX a. lietuvių rašomoji kalba keitėsi ir buvo nevienalytė. XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje suvokus bendrinės kalbos būtinumą ir formuojantis lietuvių bendrinės

kalbos pagrindams, dar kurį laiką liko aktuali ir neišspręsta kalbos norminimo problema. Todėl tuo metu lietuviškų raštų kalba ir rašyba buvo įvairi. A serijos tomų sudarytojai aprašydami spaudinius laikėsi tam tikros vienos grafinės sistemos transliteruodami, tai yra dabartinėje rašto kalboje nebevertojamus rašmenis perrašydami šių dienų raidėmis. Transliteruojant išimtyje buvo taikytos lietuviškų leidinių, išspausdintų rusišku raidynu, aprašuose - rašmenys palikti tokie, kokie yra spauidinyje. Bibliografai transliteruodami bandė „sukurti vieningą bibliografinio aprašo grafinę sistemą, kuri palengvintų skaitytojui naudotis šia bibliografija“¹⁸, padaryti šį aprašą vizualiai paprasčiau suvokiamą. Tačiau jau pirmojo tomo recenzentai konstatavo faktą, kad taip prarandamas aprašo autentiškumas¹⁹. Padėtį šiek tiek „gelbėja“ veikale greta bibliografinio aprašo išspausdinti išlikusių leidinių antraštinių puslapių arba spaudinių teksto pirmųjų žodžių fotokopijos. Pirmajame tome jų pateikta apie 600, o antrajame - apie 1000 vienetų. Tačiau jose atsispindi tik pirmųjų leidimų antraštiniai puslapiai, o ir fonotruočių kokybė ne visada patenkinama, kai kurios iš jų neryškios, neįskaitomos. Kai pakartotiniuose leidiniuose antraštiniai puslapiai nesikeitė, autentiška rašyba būdavo nurodomi tik išleidimo duomenys. Tačiau aprašus transliteruojant prarastas fundamentaliems bibliografijos veikalams būdingas spaudinių aprašų autentiškumas bei apsunkintas spaudinių identifikavimas. Latvių bibliografai aprašydami senuosius spaudinius pasielgė racionaliau, išlaikydami originalią rašybą ir skyrybą²⁰. Iškilus naujiems laikmečio reikalavimams įsijungti į bendrą Lietuvos, Europos ir pasaulio bibliotekų kompiuterinį tinklą Lietuvos integracijoje bibliotekų informacijos sistemoje (LIBIS) yra numatytas retrokonversijos posistemis, kurio viena iš skyrių sudarys senų ir retų leidinių bibliografiniai įrašai²¹. Juos reikės konvertuoti iš jau išleistų nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos priemonių. Tačiau A serijos tomuose sukauptus duomenis perkeliant į kompiuterines laikmenas gali iškilti nemaža sunkumų: dabartinės aprašo taisyklės reikalauja dokumentų apraše išlaikyti originalo kalbą ir rašybą. Taigi gali tekti iš naujo grįžti prie senųjų spaudinių ir juos vėl peržiūrėti *de visu*.

Aprašant senuosius leidinius susidurta su bibliografinio aprašo sunkumais, nes senieji spaudiniai turi savo specifiką, į kurią atsižvelgiant teko parengti dvi instrukcijas „Senųjų spaudinių (1547-1861) aprašo“ (1961) ir „1862-1904 m. spaudinių aprašo“ (1971).

Bibliografinio įrašo elementai lietuvių nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos A serijos veikaluose yra šie: įrašo numeris, pradmuo, aprašas, antraštinio puslapio kopija, anotacija, nurodyti perspaudai, literatūra, anksčiau spaudinį registravusios bibliografinės priemonės, išlikusių dokumentų egzemplioriai ir jų buvimo vieta.

Kiekvienas bibliografinis įrašas pradedamas įrašo numeriu. Rengiant pirmąjį tomą ir jau skaitant korektūras kai kurie įrašai buvo patikslinti, išimti, perkelti, o naujai

surastų spaudinių aprašams suteiktas bibliografinio įrašo numeris su raidėmis a, b, c, d ir t.t. Dėl šios priežasties paskutinis „Knygų“ dalies įrašo numeris nenurodo užfiksuotų dokumentų tikrojo skaičiaus. Tai sudaro nebaigto darbo įspūdį, tačiau atskleidžia bibliografų siekį pateikti vartotojams kuo tikslesnę informaciją.

Bibliografinio įrašo pradmenyje autorių pavardės pateiktos tuo metu lietuvių kalboje vartotomis formomis. Visi autorių pavardžių variantai, buvę aprašomuose spaudiniuose, nurodyti pavardžių rodyklėse. Estų bibliografai, rengdami nacionalinės bibliografijos tomus, skirtus knygoms estų kalba (1851-1900; 1901-1917), kitų tautų autorių pavardes pateikė originalia forma²². Knygų rūmų bibliografai, sudarinėdami lietuvių repertuarinės bibliografijos tomus, nelietuvių autorių pavardes transkribavo. Tai lėmė tuometiniuose mokslo leidiniuose susiformavusi tradicija, taip pat nuostata bibliografijos rodyklėse įrašų pradmenis pateikti lietuvių kalbos forma. Antrojo tomo rubrikų pradžioje bent jau pateikta ir originali forma, to pasigendama pirmajame tome.

Bibliografinio aprašo pamatas lietuvių nacionalinės bibliografijos rodyklėse - antraštinis puslapis, o jeigu jo nėra - viršelis. Duomenys, paimti iš kitų spaudinio dalių, iš kitų šaltinių arba nustatyti bibliografo, būna suskliaudžiami.

Tomuose pateiktas detalus aprašas, fiksuojantis kiekvieną spaudinio apibūdinimui svarbų duomenį. Pagrindiniai bibliografinio aprašo elementai šie: antraštė, paantraštiniai duomenys, išleidimo duomenys, fiziniai duomenys, pastabos. Jei žinomi, būdavo nurodomi tiražas ir kaina to meto pinigais vienetais.

A serijos tomuose atskleisti rinkinių turiniai. Religinio pobūdžio rinkinių, išskyrus pačias seniausias religines knygas, turinyje išvardinti tik autoriniai darbai. Vertinga informacija užfiksuota anotacijose, kurios pateiktos tais atvejais, kai aprašas nepakankamai išsamiai apibūdina leidinį. Jose supažindinama su spaudinio sukūrimo, likimo ir suradimo istorija, jo tyrinėjimų raida, diskutuotiniais autorystės ir leidimo klausimais.

Abiejuose tomuose pateiktos žinios apie knygų perspaudus (pakartotinius leidimus, ištraukų publikacijas rinkiniuose ir chrestomatijose) ir vertimus, pirmiausia išvardijant tarybinius, o po to ikitarybinius ir užsienio leidinius chronologine tvarka. Tokio duomenų pateikimo reikalavo tuometinė ideologija, tačiau mokslo tikslams skirtame bibliografijos veikale tinkamiausia būtų buvę visą medžiagą sugrupuoti chronologine tvarka.

Bibliografiniuose įrašuose nurodytas bibliografinių priemonių, užfiksuotų dokumentą anksčiau, sąrašas, atskleidęs leidinių bibliografavimo istoriją, kuri ypač svarbi, kai neišlikus nė vienam spaudinio egzemplioriui teko remtis tik šaltiniais. Jau J. Plateris bandė žymėti šaltinius, kuriuose knygos buvo užregistruotos, tai darė ir S. Baltramaitis, o vėliau V. Biržiška, nurodydamas pirmtakų bibliografijos darbus.

Leidinyje randame literatūrą ne tik apie spaudinius, jų grupes, bet ir apie autorių gyvenimą ir veiklą. Tai lietuvių retrospektyviajai nacionalinei bibliografijai suteikė ryškų biobibliografinio žodyno pobūdį. Literatūrą stengiasi surinkti kuo išsamiau ir peržiūrėti *de visu*, kai to padaryti nepavykdavo, šaltinis žymėtas žvaigždute. Pirmajame tome surinkta literatūra, išleista iki 1968, o antrajame - iki 1982 metų (pasitaiko ir išimtinių atvejų, kai pateikti svarbesni šaltiniai, išspausdinti vėliau). Neturint nacionalinės publikacijų rodyklės, kuri apimtų daugelio metų straipsnius, A serijos veikalų sudarytojams teko dirbti C serijos rengėjų darbu, t.y. peržiūrėti serialinių leidinių komplektus. Visai reikšmingai literatūrai sukaupti reikėjo didžiulio darbo, reikalavusio milžiniškų laiko sąnaudų. Tai labai stabdė ir tomų parengimą, nes nuolat būdavo papildoma turima medžiaga. Pirmajame tome iš pokarinių užsienio autorių darbų apie senąją lietuvių spaudą nurodyti tik V. Biržiškos veikalai „Senųjų lietuviškų knygų istorija“ ir „Aleksandrynas“, pasirodę Čikagoje 6-7 dešimtmėčiais. Nuo 1953 m. Bostone leistos „Lietuvių enciklopedijos“ medžiaga, kaip ir kita gauta išėivių literatūra, taip pat naudotasi, tačiau ji bibliografijos veikale nenurodyta. V. Žuko recenzijoje, skirtoje pirmajam tomui, pabrėžta, kad „spraga reikia laikyti atsiribojimą nuo užsienio lituanistinių darbų, išspausdintų po Antrojo pasaulinio karo... Toks apsiribojimas gerokai siaurina bibliografijos informacinę vertę“²³. Antrojo tomo knygoje, išleistose 9 dešimtmėty, išsamiau registruoti pokarinių užsienio autorių darbai. Tai lėmė bibliografijos rodyklėje bibliografuoti 1862-1904 m. laikotarpio spaudiniai, kurių nemažą dalį sudarė išėivių leidiniai, bei šiek tiek liberalesnis požiūris į užsienio autorių darbus. A serijos tomų sudarytojai naudojo visa jiems prieinama literatūra, tačiau bibliografijos rodyklėje jos pateikė tiek, kiek leido tuometinės sąlygos. Nacionalinės lietuvių bibliografijos rodyklėse, taikant rekomendacinę literatūros išdėstymo principą, pirmiausia išdėstyti tarybiniai, o paskui - ikitarybiniai ir užsienio šaltiniai chronologine tvarka, kiekvieno autoriaus darbus nurodant vienoje vietoje prie pirmojo pasirodymo datos. Fundamentaliame bibliografijos veikale teisingiausias sprendimas būtų visą literatūrą išdėstyti chronologine tvarka. Jeigu apie spaudinį ar autorių buvo surasta daug šaltinių, mažai vertinga medžiaga (proginė, iš vadovėlių, rajoninės spaudos) nenurodyta. Tačiau net vykdant tokią atranką pirmuose tomuose literatūros sąrašai, ypač skirti autorių gyvenimui ir kūrybai, užėmė nemažą vietos. „Kažin kaip atrodys personaliniai lizdai apie Nepriklausomos Lietuvos veikėjus (pavyzdžiui, apie Prezidentą A. Smetoną)? Ar literatūra apie jų gyvenimą ir veiklą neužims pagrindinės tomų dalies ir ar neužgoš tiesioginės serijos paskirties?“²⁴. Išėitis būtų rengiant kitus tomus atsisakyti biobibliografinio žodyno funkcijų, o kartu ir literatūros sąrašų apie autorius, pateikiant tik svarbiausią literatūrą apie spaudinius, padėjusią dirbti bibliografams.

1547-1904 m. laikotarpio lietuviškų knygų dėl įvairių priežasčių išliko ne tiek daug, todėl kiekvienas egzempliorius yra vertas dėmesio. Bibliografijos darbuose jau XIX a. pabaigoje M. Stankevičius, XX a. pradžioje S. Baltramaitis, o vėliau ir V. Biržiška registravo išlikusius egzempliorius. Ir A serijos tomų sudarytojai tęsė šią tradiciją, prie kiekvieno spaudinio aprašo nurodydami, kur saugomi išlikę originalai, fotokopijos ar mikrofilmai (daugelio pateikti ir šifrai). Bibliografijos rodyklėse sužymėti visose Lietuvos, buvusios Tarybų Sąjungos ir kitų užsienio valstybių spaudinių saugyklose rasti egzemplioriai. Tai leido nacionalinei bibliografijos rodyklei vykdyti ir suvestinio katalogo funkcijas. Lietuvių bibliografai pasirinko sunkesnę, bet, manytume, teisingesnę kelią negu estų bibliografai, nacionalinės bibliografijos tomuose pažymėję duomenis tik apie 4-6 didžiausias Estijos ir 2 Rusijos bibliotekas²⁵, bei latvių bibliografai, pateikę egzempliorius iš 4 pagrindinių Latvijos bibliotekų, tiesa, su išimtimis (iš kitų bibliotekų, kai pagrindinės bibliotekos neturi dviejų pilnų egzempliorių, iš užsienio bibliotekų tik iki 1650 m., o vėlesnius tik tais atvejais, jeigu Latvijoje nėra dviejų egzempliorių).

A serijos veikalų rengėjai išsamiaje bibliografiniame įrašė registravo kiekvieną dokumento apibūdinimui ir jo bibliografavimo istorijai svarbų faktą. Ir ankstesni bibliografijos darbai, parengti J. Platerio, M. Stankevičiaus, S. Baltramaitis, V. Biržiškos, pasižymėjo tendencija pateikti kiek galima daugiau informacijos apie spaudinius ir jų autorius. Knygų rūmų bibliografai šiai įvairiapusei informacijai suteikė struktūrizuotą formą bibliografiniame įrašė ir gerokai papildė pirmtakų pateiktą medžiagą.

Bibliografiniai įrašai tomuose po ilgų diskusijų ir prieštarų vertinimų sugrupuoti abėcėlės tvarka - pagal autorių pavardžių ir antraščių abėcėlę. Šis būdas pasirinktas atsisakius tradiciniu lietuvių repertuarinėse bibliografijos rodyklėse tapusio chronologinio grupavimo, kurį savo parengtuose darbuose vartojo K. Nezabitauskis, J. Plateris, M. Stankevičius, S. Baltramaitis ir V. Biržiška. Šio būdo privalumas - spaudos raidos atskleidimas, tačiau jis neparodo spaudos turinio. Po ilgų diskusijų respublikiniame pasitarime nacionalinės bibliografijos klausimais (1960 m. balandžio 15 d.), redakcinės kolegijos posėdžiuose sisteminio grupavimo pirmajame tome atsisakyta, nes 1547-1861 m. spaudiniai menkai diferencijuoti pagal turinį, dauguma jų religinės tematikos. Ir kažin ar tuo metu buvo įmanoma išleisti bibliografijos veikalą, kurio pagrindinį ir didžiausią skyrių sudarytų religinė literatūra. 1961 m. rugsėjo 12 d. redakcinės kolegijos posėdyje priimtas sprendimas dėl abėcėlinio grupavimo²⁶. Šis būdas turi teigiamų ir neigiamų pusių. Juo naudojantis vienoje vietoje buvo surinkti visi to paties autoriaus darbai, o kartu atskleista jų veiklos apimtis, indėlis į lietuvių raštijos istoriją. Tai ypač aktualu pradiniu etapu, kai išskirtinė reikšmė teikiama lietuviškos knygos kūrėjams. Abėcėlinis grupavimo būdas leido suformuluoti plačias autorines rubrikas, kuriose šalia

spaudinių bibliografinių įrašų pateikti asmens biografijos duomenys, literatūra apie leidimus bei autoriaus gyvenimą ir kūrybą. Šis grupavimas įgalino sutrumpinti knygų leidimų aprašus bei vienoje vietoje aptarti spaudinių išleidimo ir bibliografavimo istorijos klausimus. To nebūtų įmanoma įgyvendinti pasirinkus chronologinį grupavimą, tačiau esant sisteminiam būdui - tai įvykdoma. Šis bibliografinio grupavimo būdas, pateikiantis spaudinių įrašus pagal turinį, naudingesnis bibliografinės informacijos vartotojams, ypač kai spaudos produkcija pasiekia didesnę masę ir jos tematika tampa įvairesnė. Bibliografų, rengiančių 1862-1904 m. bibliografijos rodyklę, 1979 m. pasitarime prof. L. Vladimirovas, remdamasis Bibliotekininkystės katedros nuomone, siūlė medžiagą išdėstyti sistemiškai, pagal mokslo šakas, nes „religinės literatūros leidimas mažėja, o geriausias pasaulietinės literatūros pateikimas skaitytojui - sisteminė aprašų grupavimo tvarka“²⁷. Tačiau Knygų rūmų darbuotojai konstatavo faktą, kad jau nutarta vartoti abėcėlinį bibliografinio grupavimo būdą, bet Knygų rūmų archyve nepavyko rasti redakcinės kolegijos sprendimų šiuo klausimu. Abėcėlinio grupavimo būdo trūkumus iš dalies kompensuoja pagalbinės kolektyvų, geografinė bei sisteminė rodyklės. Tačiau jau nuo antrojo tomo racionaliausia būtų buvę medžiagą grupuoti sisteminė tvarka, leidžiančia atskleisti spaudinių turinį bei vartotojams sparčiau peržvelgti juos dominančią informaciją.

A serijos pirmajame tome pateikti priedai „Lietuviški tekstai knygose kitomis kalbomis“, „Rankraščiai“ bei „Prūsų kalbos ir raštijos paminklai“.

Priede „Lietuviški tekstai knygose kitomis kalbomis“ registruoti smulkūs lietuviški tekstai, išspausdinti kitakalbiuose spaudiniuose iki 1800 m. Tai dažnytinių apeigų formulės (XVII a. skelbtos „Agenda parva“, o XVIII a. „Rituale sacramentorum...“ daugkartiniuose leidimuose, kuriuose surašyti religinių apeigų tekstai ir jų atlikimo tvarka), maldos (dažniausiai - „Tėve mūsų...“), giesmės, lietuvių liaudies kūryba (patarlės, mįslės, dainos, raudos), įvairių literatūros žanrų pavyzdžiai (ketureiliai, eilėraščiai, panegirikos, epitafijos), lietuvių kalbos žodžių palyginimai su kitų kalbų žodžiais. A. Rabačiauskaitė pabrėžė, kad „lietuviški tekstai turi tarsi dvilypius matavimus bei reikšmės kriterijus. Svarbu ne tik tekstas, bet ir pati knyga, kurioje tekstas paskelbtas... Naujai atrasti tekstai papildė lietuvių kalbos tyrinėtojų bei propaguotojų sąrašą, nereikia remtis vien tais pačiais skambiais vardais (Herderis, Lesingas, Getė)... Kitakalbės knygos dažnai padeda geriau suprasti lietuvių raštiją, preciziškiau ją apibūdinti. Lietuviški tekstai, nors jie ir labai trumpučiai bei kuklūs [...] dažnai tampa istoriniais dokumentais, papildančiais istorinės epochos charakteristiką“²⁸. A serijos pirmajame tome dokumentų, kuriuose užfiksuoti lietuviški tekstai, suregistruota 113. Daugiau kaip pusė jų, net 69, buvo išleisti XVIII a., 41 - XVII a. ir tik 2 - XVI a. Daugiausia suregistruota leidinių su lietuviškais tekstais, lotynų kalba - 74, vokiečių kalba - 28, rusų kalba - 6, lenkų kalba - 3 ir anglų kalba - 2.

Į bibliografijos rodyklę pirmojo tomo sudarytojai sudėjo ne visą sukauptą medžiagą. Atsisakyta bibliografuoti leidinius, kuriuose išspausdinti labai smulkūs tekstai - keletas ar keliolika paskirų lietuviškų žodžių. Dalis medžiagos liko kartotekose, 1964 m. atsisakius įtraukti lietuviškus tekstus iš spaudinių, išleistų po 1800 metų²⁹. Svarstant atrankos problemas buvo siūlymų nurodyti ir XIX a. spaudinius su lietuviškais tekstais, nes jų palyginti nedaug - 74, o darbo rengiant įrašus įdėta nemaža. Tačiau ši rekomendacija atremta argumentais, kad 1800 m. riba parinkta ne atsitiktinai, iki tol buvo menkesnė raštija, todėl svarbu užfiksuoti kiekvieną lietuvišką tekstą, rankraštį ar spaudinį, o XIX a. padėtis iš esmės ir kiekybės, ir kokybės požiūriu pasikeitė.

Aprašo principus stengiasi išlaikyti vienodus visame bibliografijos veikale. Tačiau, atsižvelgus į specialius priedo uždavinius, jo aprašas truputį skiriasi nuo knygų aprašo. Priede „Lietuviški tekstai knygose kitomis kalbomis“ kitakalbiai spaudiniai aprašomi originalo kalba, o lietuviškų tekstų aprašas pateiktas netransliteruota rašyba. Taip pat nepateikiamos autorių biogramos, nenurodomos anotacijos, perspaudai, atskirai neaprašomi dokumentų vėlesni leidimai, o literatūra nurodoma tik tuo atveju, kai pagal ją buvo parengtas aprašas.

Priede „Rankraščiai“ pateikti visų žinomų iki 1800 m. sukurtų rankraščių aprašai, o iš parašytų 1800-1862 m. registruojami tik reikšmingi įvairių sričių darbai ir visi grožinės literatūros kūriniai, nefiksuojami duomenys apie daugumą religinio turinio veikalų ir tuos, kurie buvo išspausdinti. Tačiau, kaip pažymėjo V. Žukas, „ne visai preciziškas registruojamos literatūros apibrėžimas neleidžia tiksliai pasakyti, ar, pvz., bibliografų liko nepastebėti, ar sąmoningai neįtraukti“ kai kurie jam žinomi kultūros istorijai reikšmingi rankraščiai. Išsamiai rankraščius bibliografuoti buvo sumanyta specialioje jiems skirtoje serijoje, tačiau įsitikinus lietuvių nacionalinės bibliografijos darbų didžiule apimtimi bei lėtais jų atlikimo tempais, ilgainiui šios idėjos atsisakyta. A serijos pirmojo tomo priede pateikti 361 rankraščio, svarbaus lietuvių raštijos, literatūros raidai bei kultūros istorijai, bibliografiniai įrašai. Tarp jų buvo užfiksuoti religinės tematikos rankraščiai (Biblijos vertimai, pamokslai, giesmės, popiežiaus bulės, išverstos į lietuvių kalbą, ir t.t.), kalbiniai raštai (gramatikos, žodynai), literatūros pavyzdžiai (eilėraščiai, dainos, eiliuoti sveikinimai) bei teisiniai rankraštiniai dokumentai (baudžiauninkų, tįjūnų, liudytojų ir kitos priesaikos), istorijos veikalai ir atsišaukimai. Tarp XVI-XVIII a. rankraščių vyravo vertimai, o XIX a. daugėja originalių lietuvių autorių darbų.

A serijos tome aprašyti 93 rankraščių egzemplioriai, išlikę Lietuvos bibliotekose, 57 - mokslo įstaigose, 14 - archyvuose, 7 - muziejuose, 3 - asmeniniuose rinkiniuose ir 1 - sąjunginės Botanikų draugijos Lietuvos skyriuje. Suregistruoti ir rankraščių egzemplioriai, saugomi užsienio

šalyse: Lenkijoje - 12, Vokietijoje - 3, Švedijoje ir Ukrainoje po - 2, Anglijoje ir Prancūzijoje po 1. Nors buvo atlikta išsami paieška, tačiau pagal rankraščių originalus suregistruota mažiau nei pusė priede pateiktų rankraščių - 36,2%.

„Rankraščių“ priede pateikti aprašai šiek tiek skiriasi nuo knygų dalies aprašų. Jame nurodyti tik būtiniausi elementai: autorius, antraštė, parašymo vieta ir data, puslapiai, reikalingiausios pastabos. Skirtingai negu priede „Lietuviški tekstai knygose kitomis kalbomis“ pateiktos biogramos. Visa sukaupta literatūra nurodyta tik tuo atveju, kai rankraščio autoriaus darbai nebuvo spausdinti 1547-1862 m. ir dėl šios priežasties jis neįtrauktas į knygų dalį.

Feodalizmo laikotarpio rankraščių įtraukimas į spaudinių rodyklę padėjo tyrinėtojams greičiau susipažinti su svarbiu rankraštiniu paveldu.

Priede „Prūsų kalbos ir raštijos paminklai“ aprašyti visi žinomi spaudiniai, smulkūs tekstai ir rankraščiai šia archaiška baltų grupės kalba. Tradicija į lietuvių spaudos retrospektyviosios bibliografijos veikalus įtraukti ir duomenis apie išnykusios giminingos tautos leidinius įsitvirtino jau XIX a. bibliografų (J. Platerio, S. Baltramaičio) darbuose. Juos į „Lietuvių bibliografiją“ įtraukė ir V. Biržiška. Sekant ankstesnių lietuvių bibliografų pavyzdžiu, nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos nariams pritarus, 1963 m. vasario 6 d. nuspręsta: „Prūsų rašto paminklus aprašyti ir įjungti į pirmąjį lietuviškosios knygos tomą“³⁰. Šį sprendimą lėmė ne tik nusistovėjęs repertuarinių rodyklių sudarymo modelis, bet ir suvokimas, kad prūsai ir lietuviai - artimiausiai giminingos baltų tautos. Negausūs prūsų raštijos paminklai, apie kuriuos išsamūs duomenys pateikti A serijos pirmajame tome, - vieninteliai išlikę šaltiniai šiai mirusiai kalbai tirti. Jos tyrinėjimų reikšmę taikliai nusakė prof. V. Mažiulis: „be lituanistikos ir latvistikos nėra prūsistikos, tačiau be prūsistikos nėra baltistikos, o be baltistikos neįmanoma slavistika ir pati indoeuropeistika“³¹. A serijos pirmajame tome užregistruota 10 prūsų kalbos ir raštijos paminklų. Juos aprašant laikytasi lietuviškų knygų ir rankraščių aprašo metodikos.

Priedai pirmajame tome buvo parengti perėmus ankstesniųjų lietuviškos spaudos repertuarinių rodyklių sudarytojų patirtį bei ją patobulinus. Lietuviškus tekstus kitakalbėse knygose registravo M. Stankevičius, nedidelius tekstus perspausdinęs netgi ištisai, S. Baltramaitis, neįtraukęs kai kurių smulkių lietuviškų tekstelių, ir V. Biržiška, išsamiai surinkęs lietuviškus tekstus kitakalbiuose leidiniuose (A serijos sudarytojai jo surinktus duomenis papildė tik keletu leidinių). Tai, A. Rabačiauskaitės manymu, galėjo nulemti nepagrįsta bibliografų nuostata, kad daugiausia dėmesio būtina skirti lietuviškos spaudos produkcijos, o ne tekstų bibliografavimui³². Rankraščiai atsispindėjo K. Nezabitauskio, J. Platerio ir išsamiausiai V. Biržiškos darbuose, tačiau A serijos rengėjai, skirtingai nei renkant duomenis apie lietuviškus tekstus kitakalbiuose

leidiniuose, kaupdami medžiagą apie rankraščius sugebėjo gerokai papildyti V. Biržišką. Prūsų kalbos ir raštijos paminklus į savo veikalus įtraukė jau J. Plateris, vėliau S. Baltramaitis ir V. Biržiška. Tačiau ankstesniųjų bibliografų surinkta medžiaga apie lietuviškus tekstus kitakalbiuose leidiniuose, rankraščius bei prūsų kalbos ir raštijos paminklus paskęsta tarp duomenų apie kitas dokumentų rūšis, pasirinkus chronologinio grupavimo būdą. A serijos sudarytojai šią problemą išsprendė sėkmingai, duomenis apie įvairias dokumentų rūšis pateikdami koncentruotai, vienoje vietoje - tam skirtuose prieduose.

Naudojimąsi A serijos tomiais palengvina ir paieškos galimybes įvairiais aspektais juose itin išplečia pagalbinės rodyklės. Abiejuose tomuose pateiktos chronologinė, pavardžių, antraščių, kolektyvų, geografinė ir spaustuvių rodyklės. Pirmajame tome sudaryta dar ir „Panaudotos literatūros rodyklė“ bei pateiktas abėcėlinis biogramų sąrašas. Antrojo tomo pagalbinės priemonės papildytos serijų ir sisteminėmis rodyklėmis.

Pagalbinės rodyklės sudarytos iš spaudinių ir rankraščių bibliografinių aprašų, anotacijų ir autorių, sudarytojų, vertėjų biogramų teikiamos informacijos. Trys rodyklės - pavardžių, kolektyvų ir geografinė - parengtos remiantis ne tik bibliografiniais įrašais, bet ir spaudinių tekstais. Prie rodyklės objekto, išrašyto iš spaudinio teksto, remiantis 1964 m. gegužės mėn. 28 d. skyriaus susirinkime priimtu nutarimu, nurodytas ne tik leidinio aprašo numeris, bet ir (lenktiniuose skliausteliuose) spaudinio puslapis, palengvinęs skaitytojams informacijos paiešką³³.

Dažnai nacionalinės bibliografijos rodyklėse tarp pagalbinių būna ir dalykų rodyklė. Tam tikrų bandymų būta ir lietuvių bibliografijos istorijoje. S. Baltramaitis, parengęs lietuviškos spaudos repertuarinės rodyklės „Список литовских и древнепрусских книг, изданных с 1553 [1153] по 1891 год“ antrąjį leidimą XX a. pradžioje, pateikė ne tik autorių, bet ir dalykų rodyklę, sudarytą pagal knygų antraščių pirmąjį žodį arba pagrindinį daiktavardį. Tuo metu tai buvo nauja metodinė apraška. „Lietuvių bibliografijos“ parengėjas V. Biržiška knygų antraštes „Autorių ir knygų antraščių rodyklėje“ sutelkė rubrikose pagal pirmąjį ir pagrindinį antraštės daiktavardį. Tačiau dalykinės rubrikos, pateiktos tiek S. Baltramaičio, tiek V. Biržiškos, nurodė ne visas publikacijas kuriuo nors klausimu, o tik spaudinius, kurių antraštėse yra vienas ar kitas žodis. Vėlesniais metais Lietuvos bibliografai nesiėmė tobulinti dalykų rodyklės sudarymo metodikos. Svarstant klausimus, susijusius su A serijos pagalbinėmis rodyklėmis, konstatuotas faktas, kad „dalykinė rodyklė būtų naudinga, bet jai sudaryti nėra praktikos“³⁴. Iš dalies šią spragą užpildo pagalbinės kolektyvų ir geografinė rodyklės, kuriose medžiaga pateikta ir iš subibliografuotų spaudinių tekstų.

Rengiant tomų pagalbinės rodyklės užsitiesę sudarymo darbai. Pradėjus aprašinėti spaudinius *de visu*, dar keletą metų nebuvo išspręsti rodyklių sudarymo klausimai. Nutarus

pavardžių, kolektyvų ir geografinę rodykles rengti remiantis ir spaudinių tekstu, teko iš naujo kelti jau aprašytus leidinius. Rodyklių sudarymui prirėkė daug pastangų ir laiko, susipažįstant su bibliotekų, rankraštyvų ir archyvų fonduose saugoma medžiaga bei konsultuojantis su specialistais, nes pateikta nemaža duomenų, reikalingų detalesnių tyrinėjimų (pvz.: pavardžių rodyklėje - trumpos žinios apie asmenis; geografinėje - nedidelių vietovių administracinė-teritorinė priklausomybė ir t.t.). Tomų pagalbinės rodyklės yra išpūdingos apimties - jos sudaro apie trečdalį pirmojo ir beveik pusę antrojo tomo antrosios knygos. Išsamios, įvairiapusės rodyklės, ypač atskleidžiančios medžiagą iš spaudinių turinio, svarbios „aprašant senąją spaudą, nes senojo spaudoje randame daug medžiagos, dar niekieno neapdorotos, bet labai svarbios, retos ir reikalingos šiandien“³⁵.

A serijos tomuose išspausdinti išsamūs M. Ročkos, prof. L. Vladimirovo, prof. V. Žuko, prof. D. Kauno, D. Gargasaitės apžvalginiai straipsniai, suteikiantys jiems ryškų knygotyrynį pobūdį. Abiejuose tomuose išsamiai aptarti bibliografiniai šaltiniai (M. Ročka, prof. L. Vladimirovas) ir tomų sudarymo principai bei metodika (G. Juodpalytė, N. Kišūnienė). Rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis pateiktos kai kurių straipsnių santraukos, turinčios suteikti informaciją bei padėti naudotis bibliografijos rodyklėmis vartotojams, nemokantiems lietuvių kalbos. Vietoje santraukų lenkų ir vokiečių kalbomis siūlyta pateikti jas anglų kalba, kaip daugiausia pasaulyje vartojama tarptautine kalba³⁶. Tačiau, kadangi senoji lietuviška spauda susijusi su lenkų ir vokiečių raštija bei rengiant tomus buvo bendradarbiauta su šių šalių spaudinių saugyklomis, tai ir santraukas nuspręsta pateikti šiomis kalbomis. Įvertinant tai, kad A serijos darbai yra fundamentalūs lietuvių nacionalinės bibliografijos veikalai, kuriais naudosis įvairių tautų tyrinėtojai, besidomintys lietuvių tautos kultūra, mokslu ir istorija, santrauka anglų kalba būtų buvusi labai reikalinga.

Bibliografijos rodyklės praturtino ir pagyvino gausi vaizdinė medžiaga. Pagrindinėje tomų dalyje spausdinama leidinių antraštinių puslapių nuotraukų, o prieduose pateikta rankraščių faksimilių bei būdingų knygų iliustracijų, vinječių pavyzdžių, atspindinčių lietuviškos spaudos meno raidą. Antrajame tome paskelbtame V. Kisarausko straipsnyje glaustai apžvelgtos spaudos, poligrafinio apipavidalinimo ir iliustracijų ypatybės. Didelės pažintinės reikšmės turi ir įžymių spaudos veikėjų portretai, kurių Knygų rūmų darbuotojai ieškojo bibliotekų, muziejų ir archyvų fonduose.

Antrojo tomo antrojoje knygoje paskelbta dvylika V. Urbelionienės parengtų lietuviškos spaudos statistikos lentelių, visapusiškai apibūdinančių 1862-1904 m. spaudinius³⁷. Jose atsispindi leidiniai pagal spaudinių rūšis, naujus ir pasikartojančius pavadinimus, išleidimo vietą ir metus, autorystę, originalus ir vertimus, apipavidalinimo pobūdį, vyraujančią šriftą, leidėjus, spaudinių apimtį, tiražą, paskirti, egzempliorių saugojimo vietą, be to, palyginami

antrojo tomo sudarytojų ir V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijoje“ užfiksuoti spaudiniai. Rengiant statistines lenteles, skirtas 1862-1904 m. laikotarpiui, palyginimui tapo reikalingi ir duomenys apie lietuviškus spaudinius, išleistus iki 1862 metų. Jie buvo sukaupti naudojantis pirmojo tomo bibliografiniais aprašais ir paskelbti leidinyje „Iš bibliografijos aruodų“³⁸. Statistinės lentelės pateikia lietuviškų spaudinių vaizdą tokį, koks buvo užfiksuotas Knygų rūmų bibliografų pastangomis A serijos tomuose (į 1862-1904 m. laikotarpio statistines lenteles neįtraukti duomenys iš antrųjų papildymų). Tai reikšminga, susisteminta medžiaga, naudinga spaudos istorikams, knygotyrimams ir Lietuvos kultūros tyrinėtojams.

A serijos tomai - tai fundamentalūs lietuvių nacionalinės bibliografijos darbai, įnešę didžiulį indėlį į Lietuvos kultūrą ir mokslą. Pirmojo tomo reikšmę pabrėžė 1971 metų Lietuvos valstybinė premija, skirta penkiems bibliografijos rodyklės sudarytojams - G. Juodpalytei, N. Kišūnienei, J. Rimantui, M. Ročkai ir A. Ulpiui³⁹. Tačiau didžiulį darbą nuveikė ir kiti Knygų rūmų, Lietuvos bibliotekų, muziejų, archyvų darbuotojai. Lietuvių nacionalinės bibliografijos veikalai dar ilgai tarnaus Lietuvos bei kitų šalių mokslininkams, besidomintiems lietuviškos spaudos bei kultūros istorija. Deja, abudu tomai jau seniai tapo bibliografinė retenybė, kadangi „Minties“ leidyklos buvo išleisti tik 3000 egzempliorių tiražu.

1977 m. buvo išleistas Knygų rūmų darbuotojų parengtas kontrolinis sąrašas „Knygos lietuvių kalba, 1905-1917 m.“ (Vilnius, 1977. D. 1-2). Jo pateikimą vartotojams sąlygojo tai, kad apyvartoje nebuvo 1911-1917 m. bibliografijos rodyklės. Sąrašas sudarytas remiantis Knygų rūmų ir didžiųjų Lietuvos bibliotekų katalogais bei palyginti neausiaisiais bibliografijos šaltiniais: rankraštiniemis bibliografijos priemonėmis, bibliografijos leidiniais ir knygų prekybos katalogais. Kontroliniame sąrašė suregistruoti 7739 spaudos vienetai. Daugiausia jų aprašyta knygų skyriuje - 76,9%. Prie knygų, neatsižvelgiant į apimtį, priskirti atsišaukimai, įvairūs valdžios įsakai ir potvarkiai, atspindintys to meto istorinius įvykius. Į smulkiųjų spaudinių skyrių įtraukta 12,8% spaudinių - tai kvietimai į renginius, skelbimai, afišos ir kiti panašios paskirties leidiniai. Kelia abejonių toks dėl apimties prie smulkiųjų spaudinių priskirtinų leidinių įtraukimas į skyrių, skirtą knygoms registruoti. Šį sprendimą lėmė noras pabrėžti jų išliekamąją vertę. Iš dalies tai būtų pateisinama, jeigu kontrolinio sąrašo antroji dalis, kurioje pateikti smulkiųjų spaudinių aprašai, būtų pasirodžiusi keliais metais vėliau už pirmąją, registravusią knygas, tuomet duomenys apie svarbesnius smulkius leidinius, neatsižvelgiant į jų apimtį, būtų anksčiau pateikti vartotojams. Tačiau abi kontrolinio sąrašo dalis išleis vienu metu, minėtas nutarimas traktuotinas kaip klasifikavimo nenuoseklumas. Sąrašė aprašyti ir 163 natų leidiniai. Skyrius „Vaizduojamojo meno spaudiniai“ suskirstytas į tris poskyrius: portretai - 15 įrašų, atvirukai -

559, albumai, plakatai ir kiti leidiniai - 44 įrašai. Sąrašė pateikti ir 11 žemėlapių aprašai.

Spaudiniai kontroliniame sąrašė aprašyti remiantis bibliotekų katalogais, bibliografiniais šaltiniais ir tik dalis *de visu*. Dėl to neišvengta kai kurių netikslumų, ypač išleidimo ir fizinių duomenų srityse. Bibliografinio įrašo pradžioje pateiktos ne tik autorių pavardės. Siekiant vienoje vietoje surinkti įvairių organizacijų ataskaitas ir kainoraščius, knygynų ir parodų katalogus, pradžioje rašomas kolektyvinis autorius. Tačiau draugijų įstatai, konstitucijos aprašytos pagal antraštę. Šie skirtumai apsunkina leidinių paiešką. Prie aprašų nurodyti spaudinių saugyklų žymenys. Tai lėmė, kad kontrolinis sąrašas tapo 1905-1917 m. lietuviškų leidinių suvestiniu katalogu. Bibliografiniai įrašai sąrašė sugrupuoti abėcėlės tvarka kaip ir A serijos pirmuosiuose tomuose. Prie kontrolinio sąrašo pateiktos pavardžių, kolektyvinių autorių ir antraščių pagalbinės rodyklės. Atsižvelgiant į tai, kad sąrašas vykdo ne tik pagrindinę funkciją - sukaupti papildomų duomenų apie to meto spaudinius, bet iš dalies kompensuoja išsamios bibliografijos rodyklės trūkumą, kol ji neparengta, sudarytojams vertėjo parengti išsamesnes pagalbinės priemonės. Paieškos galimybes kontroliniame sąrašė būtų praplėtusios ir palengvinusios chronologinė bei leidėjų ir spausuvių rodyklės. Informacinę paskirtį deramai vykdyti padėtų dalykų rodyklė, kurios rubrikos atspindėtų subibliografuotų dokumentų turinį. Pirmųjų dviejų rodyklių rengimo patirties sukaupta, rengiant A serijos pirmąjį tomą. Dėl to jų sudarymui būtų prirėkę tik tam tikrų laiko sąnaudų, tačiau vartotojai turėtų kokybiškesnę bibliografijos priemonę, kurios naudojimo ilgaamžiškumą buvo galima numatyti įvertinant A serijos tomų rengimo tempus.

1905-1917 m. lietuviškų spaudinių kontrolinis sąrašas nuolat buvo papildomas naujais egzemplioriais bei leidiniais (jau šio sąrašo recenzijoje D. Kaunas pateikė daugiau nei 20 papildymų, skirtų Mažosios Lietuvos spaudai⁴⁰, o naujaisiais duomenimis, sąrašas papildytas beveik 3 tūkstančiais įrašų ir vietoje 7739 trečiąjį tomą sudarys apie 10 tūkstančių įrašų⁴¹). Tačiau prie fundamentalaus bibliografijos veikalo rengimo susikoncentruota išleisus antrąjį A serijos tomą. 1989 m. N. Kišūnienė parengė aprašo metodinius nurodymus, kurie darbams vykstant buvo papildomi. Redakcinės kolegijos posėdyje, įvykusiame 1988 m. balandžio 26 d., buvo svarstyta, kaip paspartinti darbus, ir aptarti trečiojo tomo suskirstymo dalimis variantai: pirmajame - 1905-1917 m. leidiniai pagal spaudinių rūšis sugrupuoti į dvi knygas, apimančias knygų ir smulkiųjų spaudinių, vaizdinių leidinių, natų, žemėlapių aprašus; antrajame - 1905-1918 m. leidiniai, chronologiškai suskirstyti į dvi knygas, apimančias 1905-1914 m. ir 1915-1918 m. spaudinių aprašus⁴². Redakcinė kolegija galutinio nutarimo nepriėmė, tačiau paliko lietuviškų knygų retrospektyviosios bibliografijos skyriui teisę dalinti tomą į dvi dalis. Skyriaus darbuotojai nusprendė chronologinės

apimties nekeisti ir tomą išleisti dviem knygomis, apimančiomis 1905-1910 m. ir 1911-1917 m. spaudinius. Šiam sprendimui galėjo turėti įtakos tai, kad V. Biržiška „Lietuvių bibliografijoje“ suregistruavo spaudinius iki 1910 m. imtinai, kartu tai buvo pagrindas išsamios bibliografijos rodyklės sparčiam parengimui. Tačiau šie metai nėra ribiniai lietuviškiems leidiniams ir toks suskirstymas istoriškai nemotyvuotas. Knygų rūmų duomenimis, 1905-1910 m. laikotarpiu buvo išleista daugiau nei 4000 leidinių. Jų aprašai ir buvo rengiami. Iki 1992 m. rugsėjo buvo parengta, suredaguota ir pagal BBK suindeksuota 1130 aprašų⁴³. Knygų rūmus reorganizavus į Bibliografijos ir knygotyros centrą bei kultūros ir švietimo ministrui patvirtinus naują redakcinės kolegijos sudėtį, nepagrįstas trečiojo tomo sudarytojų sprendimas redakcinės kolegijos nutarimu 1992 m. rugsėjo 15 d. buvo pakeistas⁴⁴. Pripažinus, kad 1905-1917 m. laikotarpis yra istoriškai pagrįstas - apimantis laikotarpį nuo spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo iki nepriklausomos Lietuvos knygų leidybos organizavimo pradžios, nuspręsta bibliografijos rodyklę rengti šio laikotarpio smulkiu neskaidant.

Sudarytojai atliko sudėtingiausią darbą - surinko,

sulygino ir subibliografavo senuosius leidinius bei spaudos draudimo metų knygas, ištyrė bibliotekų ir archyvų fondus, kuriais remiantis buvo atskleisti autoriai, kiti su spaudinių parengimu susiję asmenys, išleidimo duomenys, datotos kontrafakcijos. Darbus stabdė tai, kad Knygų rūmuose ir net Lietuvos spaudinių saugyklose nepavyko rasti visų reikalingų spaudinių ir šaltinių. Jų paieškoms reikėjo nemažai laiko, o naujai gauti duomenys vertė nuolat grįžti prie aprašų papildymo ir patikslinimo. Darbus lėtino ir tai, kad ilgai truko metodinių sprendimų priėmimas, pavyzdžiui, dėl rankraščių ir lietuviškų tekstų kitakalbėse knygose atrankos. Išsamių bibliografinių aprašų rengimas ir jų metodikos keitimasis, biogramų rašymas ir literatūros studijavimas, neturint tinkamos bibliografinės bazės, užtruko ilgai. Daug laiko truko ir išsamių pagalbinių rodyklių, ypač iš spaudinių turinio, rengimas.

A serijos sudarytojai neįveikė V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijos“ leidinyje apimto chronologinio laikotarpio (iki 1910 m. imtinai). Nepavyko rengtų rodyklių fundamentalumo suderinti su operatyvumu, tačiau surinkta medžiaga ir sukaupta patirtis leidžia pereiti į kokybiškai aukštesnį tolimesnių tomų rengimo lygmenį.

- Tarp knygų. - 1991, Nr. 6, p. 14.
- ³⁸ Sudarymo principai ir metodai // Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1969. - T. 1, p. XL.
- ³⁹ Tomonis S., Lukošius A. Recenzijos. - Rec. kn.: Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547-1861 / Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius: Mintis, 1969. 728 p., 16 iliustr. lap. // Knygotyra. - T. 2 (1972), p. 188; Žukas V. Svarbus mokslo veikalas // Pergalė. - 1971, Nr. 1, p. 164.
- ⁴⁰ Seniespiedumi latviešu valoda 1525-1855: kopkatalogs / Latvijas nacionālā bibliotēka. - Rīga, 1999. - 840 p.
- ⁴¹ Varnienė R. Katalogų ir nacionalinės bibliografijos retrospektyvioji konversija // Bibliografija: mokslo darbai. - 1995, p. 16.
- ⁴² Eestikeelne raamat. - Tallin, 1993-1995.
- ⁴³ Žukas V. Svarbus mokslo veikalas // Pergalė. - 1971, Nr. 1, p. 162.
- ⁴⁴ Janonis O. Nacionalinės bibliografijos paraštėje: bibliografo užrašai. - Vilnius, 1993. - P. 14.
- ⁴⁵ Eestikeelne...
- ⁴⁶ LKRA. Ap. 1, b. 394, lap. 3.
- ⁴⁷ LKRA. Ap. 1, b. 989, lap. 11.
- ⁴⁸ Rabačiauskaitė A. Ar verta registruoti lietuviškus tekstus? // Bibliografija: mokslo darbai. - 1995, p. 63.
- ⁴⁹ LKRA. Ap. 1, b. 460, lap. 27-28.
- ⁵⁰ LKRA. Ap. 1, b. 435, lap. 17.
- ⁵¹ Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. - Vilnius, 1981. - [T. 2], p. 5.
- ⁵² Rabačiauskaitė A. Ar verta ..., p. 61.
- ⁵³ LKRA. Ap. 1, b. 460, lap. 25.
- ⁵⁴ LKRA. Ap. 1, b. 435, lap. 65.
- ⁵⁵ LKRA. Ap. 1, b. 460, lap. 24.
- ⁵⁶ LKRA. Ap. 1, b. 571, lap. 7.
- ⁵⁷ Statistinės lentelės / parengė V. Urbelionienė // Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1988. - T. 2, kn. 2, p. 843-852.
- ⁵⁸ Urbelionienė V. 1547-1861 m. lietuviškų knygų statistika // Iš bibliografijos aruodų. - Vilnius, 1985. - P. 115-136.
- ¹ Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos nuostatai Lietuvos TSR kultūros ministro 1960 m. birželio 28 d. patvirtinti.
- ² Žukas V. Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose // Bibliotekų darbas. - 1970, Nr. 7, p. 18-23.
- ³ Gargasaitė D. Lietuviškos knygos Torūnėje // Gimtasis kraštas. - 1977, rugpj. 11, p. 6; Gargasaitė D. Retos lietuviškos knygos Torūnės universitete // Bibliotekų darbas. - 1981, Nr. 12, p. 25-26.
- ⁴ Gargasaitė D. Iš 1547-1861 m. lietuviškų knygų bibliografijos papildymų // Iš bibliografijos aruodų. - Vilnius, 1985. - P. 103.
- ⁵ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1990. - T. 1: 1547-1861: papildymai. - 152 p.
- ⁶ Kaunas D. Krokuvos lietuviškoji knyga // Tarp knygų. - 1992, Nr. 9, p. 14.
- ⁷ Navickienė A. 1795-1864 m. lietuviškos knygos Krokuvos bibliotekose ir muziejuose // Bibliografija: mokslo darbai. - 1995, p. 67.
- ⁸ Navickienė A., Zmroczek J. Lietuviškų knygų rinkinys Britų bibliotekoje // Knygotyra. - T. 25(1998), p. 249-289; T. 26(1997), p. 114-153.
- ⁹ Kišūnienė N. Sudarymo principai ir metodai // Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba. - Vilnius, 1985. - T. 2, kn. 1, p. 66.
- ¹⁰ Stonienė V. Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškoji knyga // Lietuviškoji knyga: istorijos metmenys. - Vilnius, 1996. - P. 134.
- ¹¹ Ten pat, p. 138.
- ¹² Ten pat, p. 139.
- ¹³ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. - Vilnius, 1992. - T. 5, p. 82.
- ¹⁴ Gargasaitė D. Biograma lietuviškos knygos retrospektyviojoje bibliografijoje (iki 1940 m.) // Knygotyra. - T. 24 (1997), p. 7.
- ¹⁵ Mačiulis J. Dalia Gargasaitė - bibliografė ir knygotyriminkė // Knygotyra. - T. 35 (1999), p. 35.
- ¹⁶ Gargasaitė D. Biograma...
- ¹⁷ Janonis O. Nacionalinės bibliografijos programos klausimu //

³⁹ Dėl 1971 metų Lietuvos TSR respublikinių mokslo ir technikos, literatūros ir meno premijų paskyrimo // Vakarinės naujienos. - 1971, rugpj. 5.

⁴⁰ Kaunas D. Didelio darbo pagrindas // Bibliotekų darbas. - 1978, Nr. 12, p. 29-31.

⁴¹ Gargasaitė D. Lietuviškos knygos (iki 1917 m. imtinai) - bibliografinės apskaitos objektas // Bibliografija : mokslo darbai. - 1997, p. 41.

⁴² Gargasaitė D. Lietuviška knyga nacionalinės bibliografijos tomuose // Bibliografijos žinios : straipsnių rinkinys. - 1993, p. 62.

⁴³ Ten pat, p. 64.

⁴⁴ Ten pat, p. 62.

Summary

Preparatory Results of the Lithuanian National Retrospective Bibliography Series A „Knygos lietuvių kalba“ (*Books in the Lithuanian Language*)

Ringailė BAGUŠYTĖ

Article analyzes implementation of the results achieved till 1992 in one of the spheres foreseen in the program of the Lithuanian National Retrospective Bibliography - Series A. During the period of four decades much has been realized in the preparation of works of the aforementioned Series. First volume was devoted to the publications of the years 1547-1861 (Vilnius, 1969), two books of the second volume covering the period of 1862-1904 were issued in 1985-1988 (Vilnius) and the control list „Books in the Lithuanian Language, 1905-1917“ appeared in 1977 (Vilnius).

Article introduces the object of bibliographic works of Series A, discusses the stages of preparation of indexes, acquaints with the results of search of still existing copies in Lithuania, ex-Soviet Union and foreign countries, because every discovered copy of the Lithuanian publication is extremely important both for preparation of the Lithuanian National Bibliography and history of press. The article presents an exhaustive explanation about the structure of author's headings, also, concerns the problem of choice of the method of bibliographic classification, which caused lots of discussions.

In addition, supplements of the first volume are shortly reviewed presenting data on the Lithuanian texts in different language books, manuscripts, the Prussian language and literature masterpieces. The article also acquaints with exhaustive auxiliary indexes, which enable to expand search facilities.

The control list of the publications and the stages of preparation of the third volume are concisely surveyed in the article.

Volumes of the Series A are fundamental works of the Lithuanian National Bibliography, which much contributed to the Lithuanian culture and science. Still, chronological period till the year 1910 of the publication „Lietuvos bibliografija“ (*Lithuanian Bibliography*) by V. Biržiška is not yet concluded. Compilers of the Series A did not succeed to conform the fundamentals of the indexes with the effectiveness. Nonetheless, the selected material and gained experience allows to proceed to qualitatively more advanced level of practical realization of further volumes.

UDK 002.2(474.5)(091)

1918-1940 m. lietuviška knyga

Alma DAUGARAVIČIENĖ

Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo 4, 2600 Vilnius

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, padidėjo visuomenės ir mokslininkų susidomėjimas 1918-1940 m. lietuvių kalba išleistomis knygomis ir visa kita šio laikotarpio spaudos produkcija, kuri tarybiniais metais buvo naikinama, o geriausiu atveju - uždaryta specialiuose fonduose. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre kilo idėja išleisti to laikotarpio spaudinių išsamų bibliografinį sąrašą.

1993 m. kovo 4 d. įvyko Nacionalinės spaudos retrospektyviosios bibliografijos redakcinės kolegijos posėdis. Jame buvo pritarta Bibliografijos ir knygotyros centro direktorės R. Varnienės siūlymui sukaupti 1918-1940 m. išleistų knygų lietuvių kalba duomenų bazę ir išleisti kontrolinį sąrašą. Redakcinė kolegija akcentavo, kad tas sąrašas pasitarnaus išsamios bibliografijos rengimui.

Pasiūlyta medžiaga duomenų bazei rinkti didžiosiose šalies bibliotekose, muziejuose, o surinkus ją leisti dviem tomiais. Pirmąjį tomą sudaryti iš knygų, brošiūrų, atspaudų iš mokslo darbų, kai kurių vienkartinį leidinių, o antrąjį - iš smulkių spaudinių, muzikos, vaizduojamojo meno ir kartografijos leidinių.

Redakcinės kolegijos posėdyje buvo detalai aptarta būsimo leidinio struktūra. Nutarta pirmajame (knygų) tome registruoti leidinius, turinčius ne mažiau nei 5 puslapius (kaip ir anksčiau išleistuose Knygų rūmų retrospektyviosios bibliografijos leidiniuose). Išimti daryti tik tam tikrų rūšių spaudiniams: partijų programoms, įstatams, atspaudams iš mokslo darbų, t.y. atsižvelgti į spaudinio išliekamąją vertę.

Į kontrolinį sąrašą turėtų pateikti dvikalbiai žodynai, bet kur išleistos chrestomatijos lietuvių kalba, lietuvių kalbos vadovėliai.

Taip pat buvo aptarta bibliografinio įrašo struktūra ir nutarta pradmenyje pateikti sunormintas ir transkribuotas pavardes.

Spaudiniai, įtraukti į knygų tomą, buvo pradėti aprašinėti 1995 m. pagal tuo metu galiojusį standartą 7.1-8 „Dokumento bibliografinis aprašas. Bendrieji reikalavimai ir taisyklės“. Nelietuvių autorių pavardės tuo laikotarpiu spaudiniuose būdavo pateikiamos iškraipytos, neteisingos originalios formos, todėl jos transkribuojamos pagal „Nelietuvių tikrinių vardų rašymas „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ (Vilnius, 1986). Rekomenduota vietoj

bibliotekų ir kitų įstaigų pavadinimų santrumpų vartoti žymenis. Antrojo tomo spaudiniai bus aprašomi pagal tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo (ISBD) reikalavimus.

1993 m. kovo mėnesį buvo sudaryta 4 asmenų darbo grupė duomenų bazei kaupti ir kontroliniam sąrašui rengti. Pradėtos šio laikotarpio spaudinių paieškos didžiosiose mūsų šalies bibliotekose bei kitose įstaigose. Peržiūrėti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Lietuvos mokslų akademijos, Kauno technologijos universiteto, Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekų ir Bibliografijos ir knygotyros centro katalogai. Taip pat peržiūrėti spaudinių fondai Biržų, Rokiškio kraštų, Teatro, muzikos ir kino bei Šiaulių „Aušros“ muziejuose.

Naudotasi įvairiais bibliografijos leidiniais, pirmiausia 1928-1943 m. „Bibliografijos žiniomis“ ir V. Biržiškos naujaja rankraštine 1547-1926 m. „Lietuvių bibliografijos“ redakcija. Mažosios Lietuvos knyga į kontrolinį sąrašą buvo įtraukta remiantis D. Kauno parengtu rankraštiniu bibliografijos sąrašu „Mažosios Lietuvos lietuviškos knygos, 1547-1940 m.“ (Vilnius, 1986). Buvo peržiūrėti I. Kisino, A. Ružancovo, V. Steponaičio, P. Jakšto ir kt. bibliografijos darbai bei 1918-1940 m. veikusių leidyklų ir knygynų prekybiniai katalogai.

1994 m. pabaigoje medžiagos rinkimas buvo baigtas, todėl į duomenų bazę nepateko tie spaudiniai, kuriuos minėtos bibliotekos ir įstaigos įsigijo po 1994 metų.

Į 1918-1940 m. išleistų knygų lietuvių kalba duomenų bazę įtraukti spaudiniai, išleisti ne tik mūsų šalyje, bet ir Vokietijoje (daugiausia Rytų Prūsijoje), JAV, Latvijoje, Lotynų Amerikoje, Rusijoje ir kitose šalyse.

Atrenkant medžiagą, griežtai laikytasi chronologinių ribų. Jei spaudiniuose publikavimo metai nenurodyti, stengtasi juos bent apytikriai nustatyti. Bedirbant atskleista nemažai slapyvardžių - tai padėjo išsamiau surinkti kiekvieno autoriaus darbus.

Surinkti spaudiniai suskirstyti į penkis skyrius: 1) knygos ir brošiūros, 2) smulkieji spaudiniai, 3) natos, 4) vaizduojamojo meno spaudiniai ir 5) žemėlapiai.

Sukaupta kompiuterizuota 1918-1940 m. lietuvių kalba išleistų spaudinių duomenų bazė. Šios bazės pagrindu suformuoti kontroliniai sąrašai.